

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СОРОМІЦЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Рецензія на збірник “Українські сороміцькі пісні”, Харків, 2003.
Упоряд. Михайло КРАСИКОВ

Етнолінгвістика – це порівняно молода дисципліна, яка, хоч і повільно, проте безповоротно відбруньковується від загальної етнології і лінгвістики.

Одним із етнолінгвістичних напрямів, які потребують активної розробки, є вивчення поняття табу в мові і культурі. Саме з цієї точки зору, надзвичайно вчасною є публікація Михайлом Красиковим збірки “Українські сороміцькі пісні”¹. Тут варто зазначити, що сороміцький фольклор, а точніше його збирання і тлумачення, не терпить аматорства. У цій сфері, а також у лінгвістичній сфері обсценної лексики працювали найвидатніші уми української і російської науки – М.Максимович, Хв.Вовк, М.Гоголь, В.Гнатюк, Б.Успенський.

М.Красиков – саме той дослідник, якому можна довіряти цю делікатну сферу української культури. Це – відомий в українських етнографічних і культурологічних колах науковець, збирач народної творчості, неординарний дослідник-першопроходець, який принципово не займається тими темами, де вже “пройшлися інші”. Він виховує цілу плеяду молодих дослідників, які, маючи базову технічну освіту, паралельно вивчають як традиційну народну культуру, так і випробовують себе в таких нових напрямках, як антропологія імені, антропологія міста, сучасні молодіжні та криміналізовані субкультури тощо. Словом, це – неординарний і абсолютно самодостатній науковець. Саме тому вихід кожної його публікації викликає неабиякий інтерес у колег.

Так сталося і з його збіркою “Українські сороміцькі пісні”. Основна ознака видання: професійний підхід до публікації фольклорних матеріалів. Про це свідчить автентичність текстів, що публікуються без купюр, додаток із розшифровками мелодій, солідний примітковий апарат, словник діалектних та маловживаних слів, аналітична (і водночас дуже читабельна) передмова. У збірці зібрані як вже публіковані тексти, так і нові, знайдені невтомним дослідником в українських архівах і численних експедиціях. До речі, приємно зауважити, що левину частку фольклорної збірки становлять записи самого упорядника. Усього кількість текстів в збірці “Українські сороміцькі пісні” становить 746, причому дотримана регіональна охопленість всієї України.

У передмові до видання М.Красиков розкрив зв'язок тексту й підтексту в українських сороміцьких піснях. Це надзвичайно важливий момент, оскільки українська еротична традиція розвивалася не на базі вживання обсценної (матірної) лексики, а за рахунок евфемізмів. Саме тому не завжди проглядають крізь невинні “занадився журавель” та “ой чук-чук-чук, наловив дід щук” типова українська еротика. Вона розпізнається крізь тлумачення символіки української фольклорної поетики, обрядовості, передусім родильної та весільної, що і робить дослідник у передмові. “Щоб розуміти еротичний фольклор, треба знати певний код, тобто усталені порівняння, метафори, евфемізми, враховуючи контекст пісенний та побутово-обрядовий” – пише дослідник. На цій думці хотілося б зупинитися докладніше.

Евфемізм (грец. *euphemismos* від *eu* – добре та *phemi* – кажу) – це заміна табуйованого слова (в тому числі лайливого або непристойного) придатним. Переважна їх більшість в українському фольклорі має зв'язок з фауною та народною матеріальною культурою. Зв'язок між

основним поняттям (статевими органами) і їх символічним відтворенням встановлюється на основі асоціацій, зовнішніх подібностей. Так, наприклад, чоловічий статевий орган позначається як “щука”, “рак”, “павук”, “котик”, “журавель”, “макогін”, “очкур”, “качалка”, “лялька”, “ковбаска”, “огірочок”.

Основна частина збірки, природно, присвячена самим текстам народної еротичної культури. Групування текстів є досить традиційне, хіба що дослідник об’єднує родинно-побутові (колискові, забавлянки) і родинно-обрядові тексти (пісні, що співалися на хрестинах; пісні, що співалися на похрестинах; весільні пісні) в одну групу. З погляду тематичної специфіки збірки, це цілком виправдано, оскільки в цих так би мовити репродуктивних мотивах і є об’єднувальне начало для обрядової і побутової родинної пісенності, адже саме продовження роду – основна функція традиційної сім’ї.

Публікація першоджерел, зібраних дослідником, є справжньою подією в фольклорно-етнографічній науці, адже це поштовх до наукових дискусій, нових досліджень і теорій. Зокрема, збірка дає широкі можливості для роздумів в галузі феномену тіла в українській культурі, еротичної традиції українців, а також символіки українського сороміцького фольклору.

Передусім мова піде про синтаксис сороміцьких пісень. З цієї точки зору, показовою є така синтаксична конструкція: чотиривірш з римуванням у другому і четвертому рядку (авсв), причому остання рима (в2) передбачає вживання непристойного слова, однак замінюється іншим, яке не римується зі словом в1. І одне суттєве зауваження, що стосується інтонаційно-ритмічної побудови: перед вживанням останнього в чотиривірші слова-замінника вживається пауза:

А в нашого зайка
Мальовані яй..., яй...
Яблучка в садочку².

Це запис із Слобожанщини. Ідентична конструкція спостерігається в інших сучасних текстах із Слобожанщини (див. № №37 і 39) (с. 29 – 31).

Для порівняння можна навести сучасні записи сороміцьких весільних коломийок-новотворів із Бойківщини. Вони побудовані за тим же принципом:

Ішли дружки з весілля
та й злапали зайця
Посадили на пеньок
Відрубали... вуха³.

А тепер наведемо давніші записи, з більш “старомодною”, а, отже, більш “цнотливою” синтаксичною конструкцією:

“Усі хлопці до мене,
Кучерява у мене...
Кучерява вишенька
На вгороді у мене.

Усі хлопці до мене
Розложиста у мене...
Розложиста капустенька
На вгороді у мене

Усі хлопці до мене,
Глибокая у мене...
Глибокая копанка
На вгороді у мене⁴.

Як бачимо, у цій пісні не передбачається прямого натяку на непристойне слово, а текст побудований на принципі двозначності.

Слокуса порівнювати в збірці М.Красикова більш давні записи з новотворами є надзвичайно великою, оскільки таке порівняння дає матеріал для простеження історії української еротичної культури. Незважаючи на те, що збірка побудована не за хронологічним принципом, а за жанровим, науковий апарат дослідника дає можливість простежити еволюцію або ж навіть трансформацію сороміцького фольклору від цнотливості, метафоричності, евфемістичності до повного зняття табу із вживання обсцентної лексики.

І тут варто зупинитися докладніше, зокрема, на таких цікавих процесах в українській розмовній мові, як принципова трансформація традиційної інвективи. Інвектива – це грубі, лайливі, непристойні слова, вирази, пози і жести. Інвектива присутня в усіх без винятку мовах і культурах і, за спостереженням дослідників, несе цікаву інформацію про ментальність того чи іншого етносу. І, власне, “набір” інвектив кожного етносу демонструє систему архаїчних норм і табу, які відмінні у різних етносів. Скажімо, у народів, для яких на оголення тіла було накладене табу, – дуже образливими є інвективи, словесно або жестикулярно пов’язаними з процесом оголення (повного чи часткового) людського тіла. Зокрема, це притаманно для етносів, що сповідують християнство, а особливо мусульманство. Навпаки, там, де культивувався краса людського оголеного тіла (скажімо, у народів Океанії), роздягання ніколи не асоціювалося з чимось негативним. Помічено також закономірність: превалювання інвектив скатологічного характеру (тобто пов’язаних з природними відправленнями організму, а також відповідними частинами тіла), характерна для тих народів, у культурі яких не просто високо цінувалася, а й культивувалася охайність і чистоплотність (наприклад, у японців). Ті ж народи, для яких це було непринциповим, спрямовували, як правило, свою інвективну енергію в область сексуальну: на сам статевий акт і табуйовані частини тіла, які з ним пов’язані⁵. Якраз для української культури характерні скатологічні інвективи. Більше того, ці, так би мовити непристойні мотиви широко присутні в народних приказках і примовках. Зокрема, якщо вдуматись, то який філософський смисл міститься в такому шедеві української фразеології: “Прожив, як за пеньком висрався...”⁶ (Мене в цій фразі шокує один момент: чому саме “за пеньком”? Однак, мабуть саме в цьому і міститься геніальність народного мислення). На відміну від української культури, в російській здавна існувала інвектива сексуальна, яка проникла в українське середовище і тепер дає себе знати у написах в ліфтах і побутовому мовленні.

Повертаючись до теми трансформації української еротичної лексики і, відповідно, сороміцького фольклору, можна на основі збірки М.Красикова простежити, як евфемізми, метафори XIX століття перетворюються на обсцентну (непристойну) лексику у XX ст. Так, наприклад, дослідник пише: “Звернімо увагу на те, які пестливо-зменшувальні форми вживаються при називанні статевих органів, які ласкаві евфемізми добираються при їх позначенні: (...), залупієньку, ковбаса, кінчик, півник, соловей, головочка, лялька; (...), кузупенька, біда, реґе-зуля, петрунька, мандушечка, тюндя, вавка, курочка, коляда, коновочка, кирниченька”⁷. У “копілку” М.Красикова додаємо ще одну назву, з тієї ж самої Бойківщини:

Наш староста дуже файний
 Всіх жінок вбіймає
 Бо він такий має смичок
 В коліно впирає.
 (Зап. М.Гримич).

І хоч останній запис зроблено у 2004 р., загальна тенденція є інакшою. У XX ст. повністю знімаються всі табу, і вживається відкрито обсцентна (матірня) лексики. Крім того, простежується і регіональний аспект побутування сороміцького фольклору. Сороміцький фольклор є значно грубішим і наближенішим до російських культурних моделей.

На підтвердження цієї думки порівняймо два аналогічні записи. Один зразок – з сучасного Житомирського Полісся, а другий – з Бойківщини:

Полісся

Якби зять такого ... мав,
Як той дядько має,
За два рази обкрутився,
Ще й в руках тримає!⁸

Бойківщина

А якби я таке мав,
що староста має
Штири рази вперезався
ще й руках тримає⁹.

Для коментаря наведемо слова М.Красикова про те, що “старі люди неоднаразово казали... що навіть 50 років тому в українському селі ці слова сприймалися як чужі і ніколи не були побутовою говіркою, навіть серед чоловіків. Недарма Хв.Вовк, подаючи перелік українських лайливих слів, зробить примітку до всім нам відомих висловів “московська лайка”¹⁰.

Таким чином, менше, ніж за століття, а ще точніше, за час радянської влади, в еротичній культурі українців сталася трансформація – від евфемістичної і метафоричної цнотливості і завуальованості до повного зняття усіх словесних табу, від традиційної української вигадливої поетики до вільного вживання обсценної лексики. Сучасні культурологи по-різному тлумачать цей процес, в наше завдання не входить оцінювати цю ситуацію. Лише хочеться зауважити, що ці та інші висновки і роздуми над еротичною культурою були можливі завдяки невтомній праці українського культуролога М.Красикова.

¹ Українські сороміцькі пісні: Упорядкування, передмова, примітки М.Красикова. – Харків, 2003. – 285 с.

² Українські сороміцькі пісні. – С. 103.

³ Зап. М.Гримич у 2004 р. від Романа Шумея та Олега Караїма з м.Долина Івано-Франківської обл.

⁴ Українські сороміцькі пісні. – С. 30.

⁵ Жельвис В.И. Инвектива: опыт тематической и функциональной классификации // Этнические стереотипы поведения. – Л., 1985. – С. 296 – 322.

⁶ Зап. М.Гримич у м. Ворожбі Сумської обл. у 2000 р.

⁷ Красиков М. Таємничий дивосвіт українського еросу // Українські сороміцькі пісні. – С. 15.

⁸ Там само. – С. 110. Запис В.О.Бабича з с. Сейовщина Олевського р-ну Житомирської обл.

⁹ Записала М.Гримич в червні 2004 р. від Романа Шумея та Олега Караїма з м. Долина Івано-Франківської області.

¹⁰ Сороміцькі пісні. – С. 15.